

## 5. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-6-17>

УДК 502.131.631.6

**Кисельова Р.А.**

кандидат економічних наук, доцент,  
Інститут зрошувального землеробства НААН України

**Kyseliova Rima**

Institute of Irrigated Agriculture of NAAS

### СКЛАДНИКИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЗОНИ ЗРОШЕННЯ

*У статті обґрунтовано, що для залучення інвестицій в аграрний сектор необхідне запровадження ефективного організаційно-економічного механізму управління розвитком аграрного сектору зони зрошення, обґрунтування аспектів законодавчо-нормативного забезпечення реформування виробництва галузі зрошувального землеробства, побудова та наукове обґрунтування напрямів удосконалення моделі інституцій економічних відносин галузі зрошувального землеробства. Розроблено складові частини організаційно-економічного механізму управління розвитком зрошувального землеробства аграрного сектору на основі єдності економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства для стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством та промисловості сільськогосподарською сировиною. Доведено необхідність впровадження науково обґрунтованого стратегічного управління ризиками природного та техногенного характеру на основі таких принципів, як: прийнятність ризику, запобігання, мінімізація ризику, повнота, орієнтація, доцільність, обізнаність, систематичність, складність, оптимальність.*

**Ключові слова:** управління, зона зрошення, організаційно-економічний механізм, ризики, аграрний сектор, ресурси.

**Постановка проблеми.** Важливою галуззю аграрного сектору економіки є зрошуване землеробство, розвиток та ефективність якого залежить від процесів трансформації і реформ в економіці, в управлінні земельними і водними ресурсами, культури природогосподарювання, а також від моральних цінностей, ментальності та менталітету суспільства.

Аграрний сектор України з його базовою складовою частиною – сільським господарством, а саме зрошуваним землеробством, є системоутворюючим в національній економіці, формує засади збереження суверенності держави – продовольчу, економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки. Подальше входження до світового економічного простору, посилення процесів глобалізації, лібералізації торгівлі вимагають адаптації до нових та постійно змінних умов, а відповідно – подальшого удосконалення законодавчо-нормативної бази забезпечення виробництва в зрошуваному землеробстві.

Однак реалізації потенціалу зрошувального землеробства перешкоджає недостатня фінансова підтримка

з боку держави та відсутність чітких і зрозумілих підходів до залучення інвестицій у галузь. Таким чином, галузь зрошувального землеробства України, незважаючи на свою перспективність, перебуває у критичному стані, потребує термінового реформування та залучення інвестицій до подальшого розвитку. Тому для вирішення цього питання потрібне запровадження ефективного організаційно-економічного механізму управління розвитком аграрного сектору зони зрошення, обґрунтування аспектів законодавчо-нормативного забезпечення реформування виробництва галузі зрошувального землеробства, побудова та наукове обґрунтування напрямів удосконалення моделі інституцій економічних відносин галузі зрошувального землеробства.

Питання передумов формування ефективного організаційно-економічного механізму постає в контексті оцінки рівня організаційно-економічної безпеки підприємств, що зумовлено високою імовірністю банкрутства останніх внаслідок незадовільного їхнього фінансового стану. Отже, проблематика формування та функціонування організаційно-економічного механізму

сільськогосподарських підприємств, які займаються зрошенням, потребує ґрунтового дослідження його сутності, методичних підходів, визначення його змісту на макро- та мікрорівні, передумов та індикаторів.

### **Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

Фундаментальні дослідження формування організаційно-економічного механізму знайшли своє відображення у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема у дослідженнях П.С. Березівського, В.С. Габора, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, Ю.Я. Лузана, А.І. Балабанова, І.Т. Балабанова, І.О. Бланка, В.В. Буряковського, А.А. Восводіна, А.І. Волкова, М.Г. Грещака, М.М. Єрмошенко, С.Н. Ілляшенко та багатьох інших.

Організаційно-економічний механізм управління сільськогосподарських підприємств лежить в основі забезпечення перспективного розвитку аграрного сектору, його збалансованості та стратегічної спрямованості. Поняття «економічний механізм» займає важливе місце в понятійно-категоріальному апараті економічної теорії. Водночас огляд наукової літератури свідчить, що вітчизняними вченими мало уваги приділяється визначенню його змісту. Однак питання формування організаційно-економічного механізму управління розвитком аграрного сектору зони зрошення залишається недостатньо дослідженим як вітчизняними, так і зарубіжними вченими.

**Формулювання цілей статті.** Метою статті є формування складових частин організаційно-економічного механізму управління розвитком аграрного сектору зони зрошення.

**Виклад основного матеріалу.** Необхідність розв'язання проблем, які сьогодні є в аграрному секторі економіки, потребує застосування інституціонального підходу в дослідженні процесів природокористування та удосконаленні наявного інституціонального забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм управління на зрошуваних землях (організаційно-правові форми господарювання, форми власності, ціноутворення, формування ринку та інфраструктури, правила та норми, екологічна безпека, регламенти, менеджмент та інститут громадського суспільства). Удосконалені інституції та створене ними середовище мають встановлювати єдині правила гри для всіх агроформувань, що функціонують в аграрному секторі економіки і, зокрема, у зрошуваному землеробстві. Інституції повинні генерувати весь спектр організаційних, економічних, екологічних та законодавчо-правових інновацій, які забезпечать ефективне функціонування аграрного сектору економіки.

Інституціональні перетворення виступають важливим фактором для удосконалення моделі функціонування інноваційних інституцій економічних відносин у зрошуваному землеробстві, які забезпечать сталий розвиток аграрного сектору у зоні зрошення, який є сферою достатньо інтенсивного, а іноді – екстенсивного природокористування. Тому баланс між можли-

востями природи і потребами аграрного сектору є основним обмежуючим фактором при виборі механізмів та інструментів інституціональних змін. Важко переоцінити значення зрошувального землеробства, особливо на півдні України. Останнім часом південь України знаходиться в дуже посушливих умовах і це, особливо, стосується Херсонської, Миколаївської, Одеської та Запорізьких областей. Але є і пріоритети в цих областях, тому що велика кількість світових та сонячних днів переважає на цій частині України. На території Одеської, Миколаївської, Херсонської та Запорізьких областей розташовані найбільші зрошувальні системи України – це Каховська, Північно-Кримська, Інгулецька, які зможуть зрошувати до 650 тисяч гектар земель сільськогосподарського призначення.

Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва і забезпечення продовольчої безпеки відображають стабільність аграрної економічної системи, збереження якої вимагає постійного вдосконалення механізмів розвитку АПК як економічної системи. У практиці сьогодення використання економічних законів здійснюється через організаційно-економічний механізм управління. Організаційно-економічний механізм управління є способом функціонування сільськогосподарського виробництва з притаманними йому формами і методами використання економічних законів. За допомогою цього механізму здійснюється управління діяльністю сільськогосподарських підприємств, які займаються зрошенням на внутрішньому продовольчому ринку. Організаційно-економічний механізм управління відтворює всю систему економічних відносин, а не якусь її частину.

Ефективність дії організаційно-економічного механізму управління розвитком аграрного сектору зони зрошення буде залежати від оптимального вибору інструментів, важелів та дієвості їх впливу на функціонування сільськогосподарських підприємств. Зміна структурних частин, обраних інструментів та важелів впливу автоматично буде викликати зміну в організаційно-економічному механізмі та зміну наслідків його дії. Необхідною умовою ефективного функціонування будь-якої системи управління є наявність адекватного механізму впливу керуючої підсистеми на керувану підсистему. Організаційно-економічний механізм управління сільськогосподарських підприємств лежить в основі забезпечення перспективного розвитку аграрного сектору, його збалансованості та стратегічної спрямованості. Поняття «економічний механізм» займає важливе місце в понятійно-термінологічному апараті економічної теорії. Водночас огляд наукової літератури свідчить, що вітчизняними вченими мало уваги приділяється визначенню його змісту. Теоретичні та практичні аспекти функціонування внутрішнього економічного механізму підприємства досить актуально досліджуються в роботах М.Г. Грещака, який, на жаль, не дає конкретно обґрунтованого визначення цієї категорії, однак зазначає, що функціонування підприємства як системи підрозділів забезпечується через його внутрішній економічний механізм [1, с. 47].

Категорія «організаційно-економічний механізм» нині є найважливішою частиною економічної системи, в тому числі в аграрному секторі. У висловлюваннях багатьох дослідників з питань сутності, змісту і коригування організаційно-економічного механізму особливо підкреслюється його об'єктивна зумовленість виробничими відносинами та економічними законами.

Результати проведеного дослідження засвідчили, що поняття організаційно-економічного механізму не є однозначним і свідчить про багатогранність його прояву. На думку І.І. Гризунова, організаційно-економічний механізм управління в аграрній сфері слід розглядати як систему організаційних, економічних, правових, управлінських і регулюючих дій, способів і процесів, які формують і впливають на порядок функціонування сільськогосподарських підприємств, що приведе до досягнення очікуваних економічних, соціальних, екологічних та інших результатів [2, с. 34, 67]. Основними ланками організаційно-економічного механізму управління аграрного сектору зони зрошення є: планування, економічне стимулювання виробництва, фінансування та кредитування, ціноутворення, господарський розрахунок, організація праці та управління, мотивація працівників, матеріально-технічне забезпечення.

Під час ведення господарської діяльності на зрошуваних землях є другий рівень невизначеності (суб'єктивна невизначеність), тобто наслідки подій відомі, а імовірність виникнення – ні. Однак між категоріями невизначеність, ризик, втрати є тісний взаємозв'язок, а саме: якщо нам відома імовірність виникнення ризику, ми можемо розрахувати більш точні збитки, а за невизначеності збитки прораховуються, але не достатньо точно.

Під час господарської діяльності на зрошуваних землях виникають об'єктивні та суб'єктивні ризики. Суб'єктивні ризики – ризики, які виникають в результаті прийняття не ефективних і неправильних управлінських рішень людиною під час управління водогосподарськими об'єктами. Об'єктивні ризики – ризики, які виникають незалежно від діяльності людини в результаті погодних, технологічних і технічних факторів. Імовірність виникнення ризику під час використання зрошуваних земель – імовірність того, що під впливом природно-кліматичних факторів виникнуть економічні збитки для господарства, тобто імовірність небажаного результату. Імовірність при цьому означає можливість одержання невизначеного результату.

Згідно з агрометеорологічним районуванням можна виділити сім агрокліматичних зон на території України: Західний Лісостеп, Центральний Лісостеп, Східний Лісостеп, Північний Степ, Донецька височина та Південний Степ, які мають свої особливості щодо можливості настання страхових подій, передбачених виникненням найбільш розповсюджених ризиків. Агрокліматична зона Південного Степу об'єднує найбільш посушливі області України, де вирощування сільськогосподарських культур, пов'язано з максимальною ризикованістю. За зниження значення гідротермічного

коефіцієнту нижче 1,0 (0,4–0,6) погодні умови періоду вегетації сільськогосподарських культур є посушливими для Запорізької, Миколаївської, Одеської областей і дуже посушливими – для Херсонської області. Як відмічає Р. Тринько, за домінуванням тих чи інших ризиків для виробництва сільськогосподарської продукції на зрошуваних землях, при стахуванні підприємства аграрного сектору економіки, поділяє територію України на чотири основні кліматичні зони [8, с. 127].

Одним із найбільш ризикових видів підприємницької діяльності аграрного сектору є господарська діяльність на зрошуваних землях. Низка факторів призводить до імовірності виникнення еколого-економічних та економічних ризиків, а саме: погодні та кліматичні умови, організація та управління виробництвом, соціально-економічне середовище, людський фактор і демографічні проблеми.

Господарська діяльність на зрошуваних землях супроводжується можливістю виникнення ризиків, а саме: еколого-економічних, погодних (погодно-кліматичних), виробничих, економічних, техногенних. Сукупність економіко-екологічних, виробничих, погодних приводить до виникнення економічних ризиків.

Під час використання зрошуваних земель є невизначеність. Невизначеність – імовірність відхилення результату від очікуваного або від середнього значення і в меншу і в більшу сторону. Відповідно під ризиком розуміємо імовірність понесення додаткових витрат, недоотримання доходу, або навпаки – можливість одержання значного прибутку в результаті господарської діяльності.

Ризик, з економічного погляду, – подія, яка може виникнути з деякою імовірністю, і, як наслідок, можна одержати один із трьох економічних результатів. Ризиками, які виникають у результаті діяльності водогосподарсько-меліоративного комплексу та господарювання на меліорованих землях, необхідно управляти. Управління ризиками – сукупність методів аналізу та нейтралізації факторів ризику, об'єднаних в систему планування, моніторингу і коректуючи взаємодій [6, с. 56].

Методи управління ризиками, а саме екологічне страхування, є ефективним засобом управління, зниження імовірності та запобігання ризиків на макро-, мікро- та мезарівнях.

Результати наукових досліджень низки вчених [4, с. 67; 5, с. 87] довели необхідність запровадження науково обгрунтованого стратегічного управління ризиками природного й техногенного характеру на основі таких принципів (табл. 1). Необхідність запровадження системи управління еколого-економічними ризиками викликана чинниками, які негативно впливають на навколишнє природне середовище та населення Херсонської області де: розміщена значна кількість водогосподарських і меліоративних об'єктів на території; присутня підвищена імовірність виникнення ризиків природних явищ, наслідками яких є паводки, повені, геологічні та гідрогеологічні процеси,

## Принципи, на яких базується система управління ризиками техногенного і природного характеру

Принцип	Сутність
1. Прийнятності ризику	Полягає у визначенні соціально-, економічно-, технічно- і політично- обґрунтованих нормативних значень ризиків для населення, навколишнього природного середовища та об'єктів економіки.
2. Превентивності	Передбачає максимально можливе і завчасне виявлення небезпечних значень параметрів стану чи процесу і ініціюючих подій, які створюють загрозу виникнення надзвичайних ситуацій.
3. Мінімізації ризику	Ризик надзвичайної ситуації необхідно знижувати настільки, наскільки це можливо.
4. Повноти	Ризик для життєдіяльності людини чи функціонування будь-якого об'єкта є інтегральною величиною, яка має визначатися з урахуванням всіх загроз виникнення аварій.
5. Адресності	Ризиком повинен управляти той, хто його створює.
6. Доцільності	Суб'єкт управління ризиком забезпечує, в межах від мінімального до гранично припустимого, значення ризику, виходячи з наявних економічних, технічних та матеріальних ресурсів та існуючих соціальних умов.
7. Інформованості	Кожний суб'єкт управління ризиком зобов'язаний регулярно надавати органам державної влади та місцевого самоврядування реальні можливі небезпеки виникнення ризиків.
8. Системності*	Розгляд водогосподарсько-меліоративного об'єкту як еколого-економічної складової системи.
9. Комплексності*	Запровадження екологічного страхування з безперервним зв'язком всіх взаємопов'язаних процесів у водогосподарсько-меліоративному комплексі.
10. Оптимальності*	Прийняття оптимальних рішень при управлінні ризиками у водогосподарсько-меліоративному комплексі з урахуванням присутності ненульового ризику при функціонуванні водогосподарсько-меліоративних об'єктів та господарської діяльності на меліорованих землях.
11. Інтегрованості*	Дає змогу сформулювати єдину стратегію запровадження екологічного страхування, яка має враховувати синергетичний ефект при функціонуванні водогосподарсько-меліоративних об'єктів та господарській діяльності на меліорованих землях.
12. Визначеності*	Визначення конкретних факторів, які впливають на виникнення групи будь-яких ризиків.

\*Авторське визначення

зсуви та обвали, підтоплення і затоплення; можливе підвищення рівня ризику гідродинамічних аварій, обумовлених складністю і потужністю інженерних об'єктів та значним терміном їх роботи; є недостатнє впровадження превентивних заходів з мінімізації виникнення еколого-економічних ризиків.

Постійний контроль за станом зрошуваних земель аграрного сектору передбачає процес розроблення складових частин системи управління.

Нами розроблено організаційно-економічний механізм управління для ефективного розвитку аграрного сектору зони зрошення на основі єдності економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства для стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством та промисловості сільськогосподарською сировиною (рис. 1).

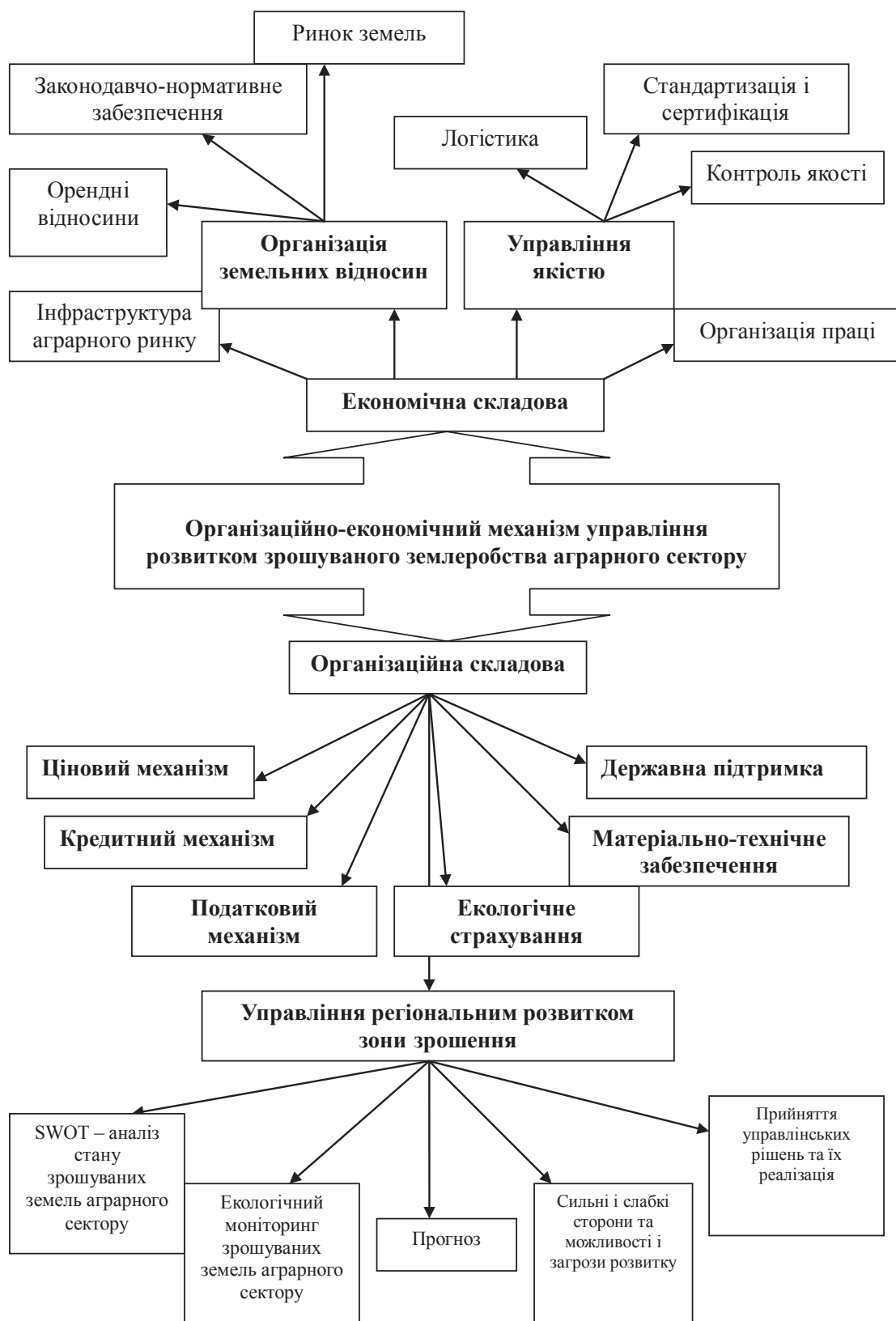
**Висновки.** Враховуючи все вищенаведене, можна зробити висновок, що основними складовими частинами формування ефективного організаційно-економічного механізму управління розвитком аграрного сектору зони зрошення є організаційна та економічна. Організаційна складова частина формується за рахунок організації земельних відносин, а саме: законодавчо-нормативного забезпечення, орендних земельних відносин та ринку землі; управління якістю (стандартизація та сертифікація продукції, логістика, контроль якості); організації праці та інфраструктури ринку. Економічна складова частина формується за рахунок: цінового механізму, державної підтримки, податкового механізму, кредитного механізму, екологічного страхування, матеріально-технічного забезпечення та управління регіональним розвитком зрошення.

## Список літератури:

1. Волошин С.М. Екологічні наслідки надзвичайних ситуацій в Україні. Фінанси України. 2010. № 5. С.190–192.
2. Грузнов І.І. Організаційно-економічні механізми управління. Одеса: Астропрінт, 2000. 292 с.
3. Гусев А.А. Современные экономические проблемы природопользования. Москва: Международные отношения, 2004. 208 с.
4. Дорогунцов С.І. Екосередовище і сучасність. Т.1. Природне середовище в сучасному вимірі: монографія. Київ: Кондор, 2006. 424 с.
5. Мазур І.І., Шапиро В.Д. и др. Управление проектами. Москва: Высшая школа, 2001. с. 875.
6. Майер Дж. М. Основні проблеми економіки розвитку. Київ: Либідь, 2003. 688 с.
7. Тринько Р.І. Страхування в системі економічної безпеки. Львів: ЛьвДУВС, 2008. 328 с.

## References:

1. Voloshyn S.M. (2010) Ekologichni naslidky nadzvychajnykh situacij v Ukrajinі [Environmental consequences of emergencies in Ukraine]. Finansy Ukrajinі, № 5, pp. 190–192. (in Ukraine)



**Рис. 1. Організаційно-економічний механізм управління розвитком зрошуваного землеробства аграрного сектору**

2. Ghruznov I.I. (2000) Orghanizacijno-ekonomichni mekhanizmy upravlinnja [Organizational and economic management mechanisms]. Odesa: Astroprint, 292 p. (in Ukraine)
3. Gusev A.A. (2004) Sovremennye ekonomicheskie problemy prirodopol'zovaniya [Modern economic problems of nature management]. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya, 208 p. (in Russia)

4. Doroghuncov S.I. (2006) Ekoseredovyshe i suchasnistj. T.1. Pryrodne seredovyshe v suchasnomu vymiri [Eco-environment and modernity. T.1. Natural environment in a modern dimension]: monografija. Kiev: Kondor, 424 p. (in Ukraine)
5. Mazur I.I., Shapiro V.D. i dr. (2001) Upravlenie proektami [Project management]. Moscow: Vysshaya shkola, pp. 875. (in Russia)
6. Majjer Dzh. M. (2003) Osnovni problemy ekonomiky rozvytku [The main problems of the development economy]. Kiev : Lybidj, 688 p. (in Ukraine).
7. Trynjko R.I. (2008) Strakhuvannja v systemi ekonomichnoji bezpeky [Insurance in the system of economic security]. Ljviv: LjvDUVS, 328 p. (in Ukraine).

### СОСТАВЛЯЮЩИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЗОНЫ ОРОШЕНИЯ

*В статье обосновано, что для привлечения инвестиций в аграрный сектор необходимо внедрение эффективного организационно-экономического механизма управления развитием аграрного сектора зоны орошения, обоснование аспектов законодательно-нормативного обеспечения реформирования производства отрасли орошаемого земледелия, построение и научное обоснование направлений совершенствования модели институтов экономических отношений отрасли орошаемого земледелия. Разработаны составляющие организационно-экономического механизма управления развитием орошаемого земледелия аграрного сектора на основе единства экономических, социальных и экологических интересов общества для стабильного обеспечения населения страны качественным, безопасным, доступным продовольствием и промышленности сельскохозяйственным сырьем. Доказана необходимость внедрения научно обоснованного стратегического управления рисками природного и техногенного характера на основе таких принципов, как: приемлемость риска, предотвращение, минимизация риска, полнота, ориентация, целесообразность, осведомленность, систематичность, сложность, оптимальность.*

**Ключевые слова:** управление, зона орошения, организационно-экономический механизм, риски, аграрный сектор, ресурсы.

### COMPONENTS OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF AGRICULTURAL SECTOR DEVELOPMENT MANAGEMENT IRRIGATION ZONES

*The Ukrainian agrarian sector in the field of irrigated agriculture with a production potential that far exceeds the needs of the domestic market is a link that on the one hand can become a locomotive for the development of the national economy and its effective integration into the world economic space, and on the other – the growth of income involved in agrarian the economy of the rural population, which is more than a third of the total population of the country, give a multiplier effect in the development of other branches of the national economy. However, the realization of the potential of irrigation agriculture is hampered by the lack of financial support from the state and the lack of clear and comprehensible approaches to attracting investments in the sector. Thus, irrigation agriculture of Ukraine, despite its prospects, is in a critical condition, requires urgent reform and attraction of investments for further development. The article substantiates that in order to attract investments in the agrarian sector, it is necessary to introduce an effective organizational and economic mechanism for managing the development of the agrarian sector of the irrigation zone, substantiation of aspects of legislative and regulatory support for the reformation of the production of the irrigated agriculture industry, construction and scientific substantiation of the directions of the agricultural and agricultural development. The main purpose of the article is to form the components of the organizational and economic mechanism for managing the development of the agricultural sector of the irrigation zone. The methodological basis of the study was the classical provisions of modern economic theory, economics of nature management, regional and water economy, management theory; numerous scientific works of domestic and foreign scientists on issues related to the essence of the chosen problem. Therefore, the problem of the formation and functioning of the organizational and economic mechanism of agricultural enterprises engaged in irrigation requires a thorough study of its nature, methodological approaches, determining its content at the macro and micro levels, prerequisites and indicators.*

**Key words:** management, irrigation zone, organizational and economic mechanism, risks, agar sector, resources.